

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กนี้เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กในชุมชน และเพื่อศึกษาสาเหตุที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กเปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนเพื่อหาข้อเสนอแนะในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กในชุมชนในพื้นที่บ้านสันทราย หมู่ที่ 6 ตำบลลงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จึงจำเป็นต้องอาศัยการศึกษา แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของนักวิชาการเพื่อเป็นรากฐานในการกำหนดแนวทางการวิจัย ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ทฤษฎีบทบาท
2. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
3. ทฤษฎีความสัมพันธ์ทางสังคม
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิด

1. ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

ได้มีผู้ให้คำจำกัดความหรือความหมายของคำว่า บทบาท (Role) ไว้มากมาย เช่น ฮอย (Hoye, 1969, หน้า 36) ได้อธิบายคำว่าบทบาทมาจากคำเดิมว่าบทบาททางสังคม (Social Role) ซึ่งหมายความว่า แบบแผนพฤติกรรมที่เหมือนกันของบุคคลที่ดำรงตำแหน่งเดียวกันหรืออยู่ในสังคมเดียวกัน และรวมตลอดถึงแบบแผนพฤติกรรมที่ผูกพันหรือขึ้นอยู่กับความคาดหวังของสมาชิกอื่น ๆ ในสังคมด้วย ส่วนแมคโดนัลและสเชลเลนเจอร์ (McDonal and Schellengers, 1971, หน้า 4) ได้กล่าวถึงบทบาทในเชิงพฤติกรรมในสังคมว่า บทบาทหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และพฤติกรรมที่สมาชิกในสังคมคาดหวังจะให้บุคคลนั้นประพฤติ สำหรับกู๊ด (Good, 1973, หน้า 502) อธิบายความหมายของบทบาทไว้ใน 2 ลักษณะด้วยกัน คือ ลักษณะที่แสดงออกของบุคคลภายในกลุ่ม และรูปแบบของพฤติกรรมที่คาดหวังตำแหน่งหน้าที่ หรือการแสดงออกของแต่ละบุคคลตามความมุ่งหมายของสังคม

ส่วนนักสังคมวิทยาชาวไทย เช่น ชิตยา สุวรรณชญ, พัทยา สายหู, สุพัตรา สุภาพ, สงวน สิทธิเลิศอรุณ และคณะ ได้ให้ความหมายของบทบาทไว้ในทำนองเดียวกัน โดยที่ ชิตยา สุวรรณชญ (2508, หน้า 103) กล่าวว่า บทบาทคือการประพฤติปฏิบัติตามสิทธิหน้าที่ ซึ่งได้กำหนดไว้ ส่วนพัทยา สายหู (2517, หน้า 80) ให้ความหมายว่า บทบาทคือขอบเขตหน้าที่ และสิทธิในการกระทำตามบทบาทในแต่ละงานที่เรามีต่อผู้อื่น สำหรับสุพัตรา สุภาพ (2522, หน้า 58) ได้กล่าวถึงบทบาทว่า บทบาทคือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพหรือตำแหน่ง บทบาทจะช่วยให้บุคคลมีพฤติกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะบทบาทกำหนดความรับผิดชอบของงานต่างๆที่ปฏิบัติ นอกจากนี้สงวน สิทธิเลิศอรุณและคณะ (2523 หน้า 51) ได้กล่าวถึง บทบาทว่า หมายถึงการแสดงพฤติกรรมของบุคคลที่ดำรงตำแหน่งตามนัยสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่ง

สำหรับ ปพนี จิตวัฒนา และณรงค์ เสงี่ยมประชา นั้น แม้จะให้ความหมายไว้ในทำนองเดียวกันกับความหมายของนักสังคมวิทยาไทยดังกล่าวข้างต้น แต่จุดเน้นไม่ได้อยู่ที่พฤติกรรมตามสิทธิและหน้าที่ หากแต่เน้นในเรื่องพฤติกรรมตามสถานภาพ ทั้งนี้โดยที่ปพนี จิตวัฒนา (2523, หน้า 67) ได้พิจารณาบทบาทเป็นสองความหมาย คือ ในความหมายแรกพิจารณาในด้านโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) บทบาทจะหมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ ซึ่งแสดงลักษณะโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น อีกความหมายหนึ่งหมายถึง การแสดงบทบาทที่กระทำต่อกัน หรือปะทะสังสรรค์กันทางสังคม (Social Interaction) บทบาทนี้จะเป็นผลต่อเนื่องมาจากการกระทำอย่างมีแบบแผน ณรงค์ เสงี่ยมประชา (2524, หน้า 73) ให้ความหมายว่า บทบาทคือพฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพ เช่น เป็นครูต้องสอนนักเรียน เป็นตำรวจต้องพิทักษ์สันติราษฎร์ ทหารต้องเป็นรั้วของชาติ หรือบทบาทคือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ

นอกจากนี้ สมยศ นาวิการ (2526, หน้า 13) ให้ความหมายของบทบาทในทำนองเดียวกับฮอย (Hoye) กล่าวคือ บทบาทเป็นแบบของพฤติกรรม ซึ่งขอบเขตของบทบาทเหล่านี้จะกำหนดไว้ในคำบรรยายลักษณะงานและนโยบายอย่างเป็นทางการ และขอบเขตของบทบาทอาจเป็นที่เข้าใจอย่างไม่เป็นทางการก็ได้

แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้ ถือว่าบทบาทเป็นพฤติกรรมของคนที่แสดงออกมาในสังคม นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาถือว่าทั้งสถานภาพและบทบาท เป็นแบบฉบับที่เป็นเครื่องหล่อหลอมพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อที่จะให้พฤติกรรมของมนุษย์สัมพันธ์กับคนที่เกี่ยวข้องอย่างสอดคล้องกัน

แต่ละบุคคลจะมีหลายสถานภาพ มีหลายบทบาท การที่บุคคลจะแสดงบทบาทของตนได้เพียงใดขึ้นอยู่กับความคาดหวังในบทบาทของตนเองและผู้อื่น และทักษะในการแสดงบทบาทซึ่งจะพัฒนามาจากการเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม บทบาทของแต่ละคนมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่น สตรีมีบทบาทเป็น แม่ จะมีบทบาทเป็นลูกสาวญาติเจ้าของบ้าน ฯลฯ จะเห็นว่าบทบาทของแต่ละคนมีอยู่นั้น จะเป็นชุดของบทบาทที่เกี่ยวข้องกับบทบาทอื่น ที่สัมพันธ์กัน แต่ละบทบาทต้องการการปรับตัวแตกต่างกันออกไป กรณีที่มีหลายบทบาทอาจเกิดความขัดแย้งในบทบาทถือได้ว่าเป็นเรื่องธรรมดา

พฤติกรรมตามบทบาทเป็นพฤติกรรมจริงของคนที่แสดงบทบาทนั้น เป็นการแสดงออกเฉพาะตำแหน่งนั้น ๆ อยู่ ซึ่งพฤติกรรมจริงตามบทบาทอาจแตกต่างไปจากพฤติกรรมที่คาดหวังด้วยเหตุผลต่าง ๆ กันออกไป เช่น บทบาทของพ่อและแม่ มีหน้าที่เลี้ยงลูกให้ความรัก เอาใจใส่ให้การศึกษา แต่ไม่ใช่ว่าจะเลี้ยงลูกได้ดีถูกต้องและใจดีกับลูกเสมอไป ดังนั้นบทบาทของครอบครัวสามารถแยกได้ 3 ประการคือ

1. บทบาทของการเป็นผู้ใหญ่ในครอบครัว คือ เป็นผู้อบรมเด็กให้รู้จักระเบียบทางสังคม ให้การเลี้ยงดูเด็ก เป็นผู้จัดหาเครื่องอุปโภค บริโภค เป็นพ่อบ้าน เป็นแม่บ้าน เป็นญาติ ให้การดูแลช่วยเหลือ ช่วยแก้ไขปัญหา ให้กำลังใจผ่อนคลายความเครียด สัมพันธ์กับผู้อื่น และตอบสนองความต้องการทางเพศของคู่สมรส

2. บทบาทของพี่น้อง คือ ช่วยเหลือแบ่งเบาภาระหน้าที่ในการทำงาน เช่น พี่คนโตดูแลน้องคนเล็ก การเป็นพี่น้องเป็นสิ่งที่กระตุ้นทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางด้านสังคมระหว่างพี่น้องภายในครอบครัว ซึ่งเป็นผลพลอยจากกระบวนการสั่งสอนอบรมระเบียบทางสังคมที่ครอบครัวให้แก่เด็ก ทำให้เด็กได้เรียนรู้การเป็นผู้ให้และการเป็นผู้รับ

3. บทบาทของการเกี่ยวข้องกับหน่วยงานอื่น ๆ ในสังคมเพื่อช่วยเหลือให้ครอบครัวสามารถคงอยู่ได้และทุกคนมีสุขภาพดี เช่น ในกรณีที่มีการบาดเจ็บป่วยเกิดขึ้นสมาชิกคนใดคนหนึ่งในครอบครัวนำผู้ป่วยไปรับบริการจากหน่วยงานด้านสาธารณสุข การใช้บริการสงเคราะห์ต่าง ๆ ที่มีในชุมชนเมื่อถึงคราวจำเป็น (กาญจนา ภู่ว่าง, 2533, หน้า 10-12)

ทฤษฎีบทบาทมีการมองใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะโครงสร้างและแนวปฏิสังสรรค์ สัญลักษณ์นิยมในแนวโครงสร้างนิยมนั้น บทบาทจะถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ในสังคม ถูกคาดหวังไว้ว่าบุคคลในสถานภาพนั้น ๆ ก็จะมีบทบาทตามสังคมคาดหวังไว้เช่นนั้น และบุคคลอื่น ๆ ก็คาดหวังบทบาทของผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ ตามที่คิดว่าเป็นค่านิยม บรรทัดฐานที่กำหนดให้มีบทบาทพฤติกรรมนั้น ๆ

สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2522, หน้า 24-25) กล่าวว่า บทบาทเป็นผลรวมของสิทธิและหน้าที่ บุคคลย่อมแสดงบทบาทตามสิทธิและหน้าที่ตามสถานภาพ ซึ่งการแสดงบทบาทแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. บทบาทที่เป็นจริง (Actual Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทที่สังคมคาดหวัง หรือบทบาทที่ตนเองคาดหวัง หรืออาจไม่เป็นบทบาทที่ตนเองหรือสังคมคาดหวัง
2. บทบาทตามความคาดหวัง (Expected Role) เป็นบทบาทที่ผู้อื่นคาดหวังว่าเจ้าของบทบาทควรมีบทบาทเช่นไร
3. บทบาทตามลักษณะการรับรู้ (Perceived Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพรับรู้ ว่าตนเองควรมีบทบาทอย่างไร

2. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดขึ้นได้เสมอในทุกสังคม อาจจะเร็วหรือช้าก็ได้ขึ้นอยู่กับกาลเวลาไม่มีสังคมใดหยุดอยู่กับที่โดยแท้จริง เพราะการเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ อย่างน้อยที่สุดเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเวลาต่างกันแม้จะคล้ายกันก็ไม่มีทางเหมือนกันโดยเด็ดขาด สาเหตุหนึ่งของความไม่เหมือนกันก็เพราะมีการเปลี่ยนแปลงในตัวที่เกี่ยวข้อง เมื่อมีการเปลี่ยนตัวบุคคลเหตุการณ์ก็จะเปลี่ยนแปลงไป เพราะบุคคลแต่ละคนมีลักษณะพิเศษบางอย่างของตนเอง (Individuality) ซึ่งทำให้ไม่เหมือนกับบุคคลอื่น หรือแม้แต่ตัวบุคคลนั้นเองบุคลิกของเขาย่อมเปลี่ยนแปลงตามอายุขัย เหตุการณ์ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงไม่มีทางเหมือนกันทุกประการ (ประเสริฐ เข้มกลิ่นฟูง, 2516 อ้างใน สุพัตรา สุภาพ, หน้า 116)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่รวมกันอยู่ในสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ด้วยสายตาในลักษณะต่างๆ ของวิถีการดำรงชีวิตหรือเรียกสั้น ๆ ว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เช่น การรับเอาแบบอย่างการเป็นอยู่ เรื่องอาหารการกิน การแต่งกาย การพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ นั้นไม่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เว้นเสียแต่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม มีผลสะท้อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ของบุคคลแตกต่างไปจากที่เคยเป็นอยู่มาแต่เดิม (พิทยา สายหู, 2520, หน้า 7) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นได้เสมอเป็นสิ่งที่ปกติธรรมดา หากว่าภาพแวดล้อมของชีวิตเปลี่ยนไปจากที่เคยเป็นอยู่เดิม วิถีการดำรงชีวิต คือ วัฒนธรรมที่ต้องเปลี่ยนไป เพื่อให้เข้ากับสภาพใหม่ที่

เกิดขึ้น ทั้งโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจจะดีขึ้นหรือเลวลง หรือคงเดิมก็ได้ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ได้เกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งเพียงอย่างเดียว เพราะมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น อุดมคติ เทคโนโลยี ศาสนา เศรษฐกิจ ค่านิยม ฯลฯ ซึ่งอาจทำให้โครงสร้างทางสังคมนั้นๆเปลี่ยนแปลงไปได้ ถ้ามีปัจจัยบางอย่างเปลี่ยนแปลงไป

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ฮอร์ตตัน (Horton , 1968, หน้า 457-459) ได้แยกกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงออกไปเป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. การค้นพบ (Discovery) หมายถึงการค้นพบสิ่งที่มีอยู่แล้ว และสามารถนำสิ่งที่ได้ค้นพบมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น การค้นพบแหล่งน้ำมัน แร่ธาตุต่าง ๆ หรือก๊าซ เป็นต้น การค้นพบเป็นปัจจัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม นอกจากนี้การนำเอาความรู้ใหม่ ๆ มาใช้ในการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ เพื่อให้สิ่งที่ค้นพบมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. การประดิษฐ์ (Invention) เป็นการนำเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีมาประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้นมา เช่น การนำเอาส่วนประกอบของเครื่องจักรกลต่าง ๆ มาประกอบเป็นรถยนต์ หรือนำเอาวัสดุต่าง ๆ มาประกอบเป็นโต๊ะ เครื่องใช้อื่น ๆ ซึ่งเป็นการประดิษฐ์ทางวัตถุ (Material invention) ส่วนการประดิษฐ์อีกรูปแบบหนึ่งเป็นการประดิษฐ์ทางสังคม (Social invention) เช่น คณะรัฐบาล องค์การสหประชาชาติ สันนิบาตชาติ ฯลฯ สังคมส่วนใหญ่จะสนับสนุนการประดิษฐ์ที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติโดยส่วนรวม

3. การเผยแพร่ (Diffusion) ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางส่วนรวม เกิดจากการเผยแพร่วัฒนธรรม เป็นการกระจายตัวของวัฒนธรรมจากชนกลุ่มหนึ่งไปยังชนอีกกลุ่มหนึ่ง การเผยแพร่แบบนี้เกิดขึ้นได้ทั้งภายในสังคมเดียวกัน หรือระหว่างสังคมก็ได้ถ้ามีความสัมพันธ์ต่อกัน

การเผยแพร่ทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการแบบสองทาง เพราะการมีความสัมพันธ์ต่อกันนั้นจะมีการให้และการรับเสมอ ส่วนใครจะให้หรือรับได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถในการรับรู้ หรือความสนใจของผู้รับด้วย

อย่างไรก็ตาม การเผยแพร่วัฒนธรรมจะมีลักษณะเป็นกระบวนการเลือก (Selective Process) คือ อาจจะยอมรับวัฒนธรรมบางอย่าง หรือไม่ยอมรับวัฒนธรรมบางอย่างก็ได้ เช่น ชาวเขาหลายเผ่ายอมรับเมล็ดพันธุ์พืชไปปลูกแต่ไม่ยอมรับเชื้อถั่วยาสมัยใหม่ที่นำไปแจก เพราะยังยึดมั่นในยาสมุนไพรที่เคยใช้กันมาแต่เดิม นอกจากนี้การเผยแพร่อาจจะออกมาในรูปการ

ผสมผสานกันก็ได้ เช่น ชาวไทยบางกลุ่มจัดงานปาร์ตี้ แต่งงาน โดยมีทั้งอาหารไทย ฝรั่งเศส จีน ปั่นกันอยู่ในงานเดียวกัน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สุวรรณ บัวทวน (อ้างในสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2534, หน้า 71 - 72) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ว่าตัวแปรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นมีอยู่หลายตัวแปร แต่ละตัวแปรสามารถแยกแยะเพื่อการวิเคราะห์ได้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. นิเวศวิทยา

สภาพทางนิเวศวิทยา และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ สามารถกล่าวถึงสภาพนิเวศวิทยาที่อุดมสมบูรณ์พอสมควรและไม่อุดมสมบูรณ์ ถ้าหากชุมชนใดอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่อุดมสมบูรณ์ ย่อมจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในอัตราที่ช้ากว่าชุมชนที่อยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ และยังมีผลต่อการพัฒนาชีวิตของประชากรให้ดีขึ้นอีกด้วย หมายความว่า ถ้าสิ่งแวดล้อมในด้านภูมิศาสตร์ดี มีที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ก็ส่งผลให้มีรายได้ดีขึ้น นำรายได้มาปรับปรุงความเป็นอยู่ต่าง ๆ ให้ดีขึ้น

2. การยอมรับสิ่งใหม่

ทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในด้านที่เป็นตัวการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ในชุมชนหนึ่ง ๆ จะมีสิ่งใหม่ ๆ เกิดขึ้นได้จะต้องมีแหล่งที่มาอยู่ 3 ประการ คือ การค้นพบ (Discovery) การประดิษฐ์คิดค้น (Invention) และการแพร่กระจาย (Diffusion)

อร กุ้งแก้ว (2522, หน้า 3) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีส่วนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมเดิมของตนอันเป็นผลทำให้เกิดการปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมใหม่ หรือเป็นเรื่องของการยอมรับวัฒนธรรมใหม่ไปปฏิบัติในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สรุปได้ คือ

1. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ต้องมีความสามารถในการวางแผน คาดคะเน มีความสามารถในการถ่ายทอดข่าวสาร มีความรู้ความชำนาญในเรื่องที่จะนำไปเผยแพร่ และมีความสามารถในการเลือกสื่อกลางในการติดต่อ

2. สิ่งปฏิบัติใหม่ๆหรือความคิด (Innovation) ที่จะนำไปเผยแพร่เพื่อให้เกิดการยอมรับสิ่งใหม่ หมายความว่าสิ่งนั้นต้องนำไปปฏิบัติได้จริง ไม่ยุ่งยาก ประหยัด และเหมาะสมกับสิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคม

3. ผู้รับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นฐานโดยทั่วไป ความสามารถในการรับข่าวสาร ตลอดจนทัศนคติที่มีต่อสิ่งใหม่ ๆ ต่อผู้นำการเปลี่ยนแปลงและต่อตนเอง

4. สภาพสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ สภาพสังคม และวัฒนธรรมเดิมจะเอื้ออำนวยต่อการยอมรับวัฒนธรรมใหม่ได้แค่ไหน อย่างไร เช่น ระบบการถือครองที่ดิน องค์การทางสังคม สภาพทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรทางธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อบางประการของคนในสังคม

5. สมรรถภาพในการดำเนินงานของสถาบันที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันต่างๆที่เกี่ยวข้องจะทำให้กลุ่มคนนั้นๆเห็นถึงผลประโยชน์หรือเสียผลประโยชน์ในการยอมรับวัฒนธรรมใหม่ได้แค่ไหน เช่น สถาบันสินเชื่อ สถาบันวิจัยและส่งเสริมการเกษตร การตลาด สื่อมวลชน และโครงสร้างทางสังคม เป็นต้น

โรเจอร์ (Rogers อ้างใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 90) กล่าวถึงการยอมรับสิ่งใหม่มี 5 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นของการทราบข่าว เป็นขั้นที่สมาชิกได้ทราบว่าสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้น แหล่งที่ได้ข่าวจะมาจากพ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อน พ่อค้า สื่อมวลชนต่างๆและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

2. ขั้นของความสนใจในรายละเอียด เป็นขั้นที่ผู้ที่รับสิ่งใหม่ได้สนใจในรายละเอียดอย่างมากและคิดว่าสิ่งใหม่นี้คงจะเป็นประโยชน์ จึงได้เข้าไปศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งใหม่นั้น

3. ขั้นการประเมินผล เป็นขั้นของการตัดสินใจหรือช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ ในการคิดว่าสิ่งใหม่นั้นดีแค่ไหน เพียงใด มีอะไรเป็นผลดีและผลเสียบ้าง

4. ขั้นของการทดลอง เป็นขั้นที่สำคัญที่ได้ตัดสินใจลงไปว่าจะพิจารณาทดลอง ถ้าได้ผลดีก็จะได้นำไปปฏิบัติจริงต่อไป

5. ขั้นการยอมรับ เป็นขั้นที่ตัดสินใจว่าจะยอมรับสิ่งใหม่ หรือมีการประเมินผลมาก่อนแล้วตกลงใจว่าจะยอมรับหรือไม่ ระยะนี้อาจต้องใช้เวลาบ้างในการจะยอมรับสิ่งใหม่

อัตราการยอมรับสิ่งใหม่ หมายถึง การที่สมาชิกในสังคมจะยอมรับสิ่งใหม่ช้าหรือเร็วตามกระบวนการข้างต้น โดยมีประเด็นที่จะพิจารณาอยู่ 2 ประการใหญ่ ๆ คือ

1. ลักษณะของสิ่งใหม่ การที่สิ่งใหม่จะเข้าไปสู่สังคมได้เร็วแค่ไหน ขึ้นอยู่กับสิ่งใหม่ว่าจะมีลักษณะอย่างไร

1.1 ต้นทุน (Cost) หมายถึง ราคาสิ่งใหม่ที่มีราคาถูกหรือแพงเพียงใด เหมาะสมกับฐานะความเป็นอยู่อย่างไรบ้าง เพราะฉะนั้นสิ่งใหม่ที่มีราคาไม่สูงนักมักได้รับการยอมรับมากกว่าสิ่งใหม่ที่มีราคาสูงกว่า

1.2 ความยุ่งยากในการใช้ หมายถึง สิ่งใหม่นั้นมีกรรมวิธีในการใช้ยุ่งยากซับซ้อนเพียงใด สมาชิกในสังคมมักจะเลือกสิ่งใหม่ที่ไม่ยุ่งยากในการใช้นัก ถ้าหากมีความยุ่งยากในการใช้มาก จะต้องอาศัยคนที่มีความรู้มากช่วยอธิบาย

1.3 ความเข้ากันได้ (Compatibility) หมายถึง สิ่งใหม่นั้นเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศอย่างไรบ้าง

1.4 การมองเห็นประโยชน์ (Relative Advantage or Utility) หมายถึง สิ่งใหม่นั้นประชาชนในสังคมได้สังเกตเห็นผลประโยชน์ที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาชนบท เช่น การใช้ปุ๋ยเคมีมากขึ้น เนื่องจากชาวบ้านเห็นประโยชน์ที่ทำให้ผลผลิตมากขึ้น

1.5 การติดต่อ (Communicability) หมายถึง สิ่งใหม่นั้นมีลักษณะของการที่สามารถติดต่อไปสู่บุคคลอื่นให้รับทราบได้มากน้อยเพียงใด ในที่นี้คาดว่าราคาไม่แพง โอกาสที่จะติดต่อและยอมรับย่อมจะรวดเร็วได้

2. ลักษณะของประชากรในสังคม เป็นลักษณะทางด้านประชากร เป็นบุคลิกภาพและค่านิยมของกลุ่มบุคคลที่แตกต่างกัน สิ่งใหม่ชนิดเดียวกันอาจจะมีผลทำให้บุคคลบางกลุ่มรับได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่กลุ่มอื่นต้องใช้เวลาช้านาน

2.1 ผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่ (Innovators) บุคลิกภาพของกลุ่มนี้เป็นผู้ชอบเสี่ยง ชอบทดลอง ชอบเดินทางท่องเที่ยว ทำให้รู้จักบุคคลทั่วไป เป็นผู้กว้างขวางรู้จักคนทั่ว ๆ ไป เป็นผู้ที่ยอมรับก่อนบุคคลอื่น ๆ ซึ่งเรียกว่าเป็นคนแรกในการยอมรับของใหม่ของสังคม

2.2 ผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่เร็ว (Early Adopters) เป็นบุคคลหรือกลุ่มคนที่เป็นที่ยอมรับและรู้จักกันในชุมชน และเป็นที่เคารพนับถือในชุมชน เป็นผู้ที่รู้จักแหล่งข่าวจากสิ่งใหม่ ๆ เช่น เจ้าหน้าที่ราชการจากหน่วยราชการต่างๆ

2.3 ผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่ปานกลาง เป็นผู้ที่ใช้เวลาในการติดตามอย่างมาก ยอมรับสิ่งใหม่ด้วยความรอบคอบ

2.4 ผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่ช้า เป็นบุคคลหรือกลุ่มที่ยอมรับสิ่งใหม่ช้ากว่ากลุ่มอื่น เป็นผู้ที่ไม่มีความเป็นผู้นำหรือสร้างสรรค์

นอกจากบุคคลแต่ละประเภทที่กล่าวมานั้น ยังมีความแตกต่างของสภาพเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคลอื่นๆอีก ที่สำคัญมีดังนี้

1. อายุ ถ้าหากกลุ่มบุคคลมีอายุระหว่าง 20-50 ปี การยอมรับสิ่งใหม่จะเร็ว แต่ถ้าอายุเกิน 50 ปี การยอมรับสิ่งใหม่จะช้า
  2. สถานภาพทางสังคม กลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่มักจะมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำ เช่น เป็นประธานกลุ่ม คณะกรรมการหมู่บ้าน ฯลฯ
  3. สถานภาพทางเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่ มักจะมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ดีกว่ากลุ่มที่ยอมรับสิ่งใหม่ช้า เช่น บุคคลที่มีรายได้สูงกว่ามีที่ดินมากกว่า เป็นต้น
  4. ระดับความรู้และความชำนาญงาน (Specialization) ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่มักจะเป็นผู้ที่มีความรู้ และความชำนาญงานเหนือกว่ากลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่ช้ากว่า
  5. ความเป็นผู้กว้างขวาง (Cosmopolitaness) กลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่เร็วขึ้น มักจะเป็นผู้ที่มีความกว้างขวาง มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลทั่ว ๆ ไป
  6. ความคิดสร้างสรรค์ หรือภาวะความเป็นผู้นำ (Leadership) บุคคลที่มีลักษณะเป็นผู้นำในชุมชน มักจะเป็นผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่เร็วกว่าบุคคลอื่นในชุมชน
- ดังนั้นทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับสิ่งใหม่ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นการพิจารณาถึงลักษณะหรือบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มในชุมชนที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในสังคมและวัฒนธรรม

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

ทฤษฎีการแพร่กระจายของโรเจอร์ (Rogers อ้างใน สัจญา สัจญาวิวัฒน์, 2534, หน้า 70) ได้กล่าวว่าความสัมพันธ์ระหว่างการรับนวัตกรรมหรือการรับสิ่งใหม่นั้นมีปัจจัยอยู่ 5 ประการ คือ ปัจเจกบุคคล ระบบสังคม การสื่อสาร ตัวนวัตกรรม และระยะเวลา โดยที่ปัจเจกบุคคลแม้จะอยู่ในระบบสังคมหนึ่งสังคมใด ก็มีบุคลิกลักษณะของตนเอง ระบบสังคมหมายถึงกลุ่มคนและระเบียบแบบแผนที่กำลังดำเนินอยู่ การสื่อสาร คือ กระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมอันหมายถึงกระบวนการตัดสินใจ รับหรือไม่รับอีกทอดหนึ่ง ส่วนนวัตกรรมก็คือสิ่งใหม่ของคนหรือสังคม จะเป็นวัตถุหรือไม่ใช่วัตถุก็ได้ และเวลา คือ ช่วงหรือระยะเวลาของการพิจารณาในการตัดสินใจรับหรือปฏิเสธ

ลินตัน (Linton อ้างใน สนธยา พลศรี, 2533, หน้า 135) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเกิดจากการติดต่อสื่อสารกันระหว่างสังคมที่ต่างวัฒนธรรมกัน โดยที่สังคมด้อยกว่าสามารถแพร่กระจาย

วัฒนธรรมไปสู่สังคมที่เจริญกว่า นอกเหนือจากการแพร่กระจายทางสังคมที่เจริญกว่า ไปสู่สังคมที่ด้อยกว่า ซึ่งเป็นปกติวิสัยของวัฒนธรรม แต่เมื่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมขึ้นแล้ว สังคมที่เจริญกว่าก็จะรับวัฒนธรรมบางอย่างของสังคมที่ด้อยกว่าก็ได้ และในทำนองเดียวกัน สังคมที่ด้อยกว่าอาจจะไม่รับวัฒนธรรมของสังคมที่เจริญกว่าก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นส่วนใหญ่แล้วเกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมภายนอกเข้ามามากกว่าเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นขึ้นเองในสังคม

ฮอร์ตตัน และ ฮันท์ (Horton and Hunt อ้างใน วัชรนา คลายนาทร, 2530, หน้า 188-189) กล่าวว่า การแพร่กระจาย เป็นกระบวนการสุดท้ายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงการแพร่กระจายวัฒนธรรม อันได้แก่ สิ่งที่ค้นพบและสิ่งประดิษฐ์จากคนกลุ่มหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง หรือจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่ง เช่น การแพร่กระจายสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท การแพร่กระจายคริสต์ศาสนาจากเอเชียตะวันตกเฉียงใต้ไปสู่ยุโรปสมัยกลาง เป็นต้น ลักษณะของการแพร่กระจายมีดังนี้

1. การแพร่กระจายเป็นกระบวนการสองทาง (Two - way process) ระหว่างผู้แพร่กระจายและผู้รับ เช่น ชาวยุโรปที่จับจองอาณานิคมในทวีปอเมริกาจะเผยแพร่วัฒนธรรมศาสนาอาวรูปเข้าไปในกลุ่มชาวอินเดียนแดง และจะรับวัฒนธรรมการปลูกข้าวโพด ยาสูบ อ้อย มาใช้ในการเกษตรกรรมของตน การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจึงเป็นการหิบบัณฑิตวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน

2. การแพร่กระจายเป็นกระบวนการเลือกสรร (Selective Process) การที่กลุ่มคนหรือสังคมจะรับวัฒนธรรมต่างถิ่นที่แพร่กระจายเข้ามานั้น จะเลือกรับเพียงบางส่วน เช่น คนไทยรับวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย แต่ก็มีได้รับวัฒนธรรมในการแต่งกาย และอาหาร ตามแบบอย่างของชาวอินเดีย ทั้งนี้จำเป็นที่จะต้องเลือกสรรให้สอดคล้องกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของตนด้วย

3. การแพร่กระจายนำไปสู่การดัดแปลงแก้ไขใหม่ (Modification) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทั้ง 4 ประการ คือ รูปทรง ส่วนประกอบ การใช้ประโยชน์ และหลักการของสิ่งเหล่านั้น เช่น ชาวยุโรปนำยาสูบจากชาวอินเดียนแดง ไปเผยแพร่ในสังคมของตน แต่ได้ปรับปรุงก้องยาสูบจากกระบอกไม้เป็นกล้องยาสูบในรูปทรงที่เหมาะสมขึ้น นอกจากนี้ ยังได้ปรับปรุงยาเส้นเป็นมวนบุหรี่ เป็นต้น ในสังคมไทยอาจรับเครื่องดนตรีมาจากชาติอื่น และนำ

มาปรับปรุงให้เหมาะสมกับเพลงไทย ในวงการแพทย์อาจนำพืชที่ชาวพื้นเมืองปลูกเพื่อบริโภคมาปรับเปลี่ยนเป็นยารักษาโรค เป็นต้น

4. ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล กล่าวคือ ลักษณะความแตกต่างของปัจเจกบุคคลในต่างเพศ อายุ การศึกษา ประสบการณ์ต่างๆ ทักษะคติ ความเป็นผู้นำและอื่นๆ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดความแตกต่างและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม ผู้ที่มีการศึกษาสูงย่อมจะรับสิ่งใหม่ ๆ และย่อมเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น และการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยตามแนวคิดแบบตะวันตก ลักษณะบุคลิกภาพนี้ ยังมีเพศ อายุ ประสบการณ์การทำงาน ความเป็นผู้นำ และอื่นๆเป็นตัวแปรที่สำคัญ ที่กำหนดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

5. การสื่อสารมวลชน เป็นการพิจารณาถึงความเป็นไปได้ที่จะรับการสื่อสารต่าง ๆ การสื่อสารมวลชนนี้มีความสำคัญจากปัจจัยภายนอก ซึ่งรัฐบาลมีส่วนที่กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม อิทธิพลของวิทยุ โทรทัศน์ และเครื่องมือสื่อสารอื่น ๆ มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไม่มากนักน้อยของมนุษย์นั้น ผลงานวิจัยของประจักษ์ เข็มมุกด์และอัมพร มีสุข พบว่าสื่อสารมวลชน มีผลทำให้ชนกลุ่มน้อยยอมรับวิทยาการแบบใหม่นำไปปฏิบัติ (อ้างใน อำนวยศาสตร์ หัสติน , 2528, หน้า 16)

6. การสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เป็นการพิจารณาถึงความเป็นไปได้ หรือประโยชน์ที่ได้มีโอกาสได้ใช้สาธารณูปโภคต่าง ๆ นั้น นับตั้งแต่รัฐบาลได้มีการสร้างสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานด้านสาธารณูปโภค ได้แก่ ถนนหนทาง โรงเรียน ไฟฟ้า เข้าสู่หมู่บ้าน ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อัตราของการเปลี่ยนแปลง ได้เพิ่มมากขึ้นกว่าที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลง และย่อมเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วย

ตัวแปรที่กล่าวมา 6 ประการ ทำให้เกิดตัวแปรตาม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้แก่ การพัฒนาคุณภาพชีวิตและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย

สำหรับการเปลี่ยนแปลงนั้น ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่มีความเชื่อว่าส่วนประกอบหนึ่งส่วนประกอบใดของสังคมเปลี่ยนไปส่วนประกอบอื่นจะปรับปรุงจะเปลี่ยนแปลงไปด้วยเพื่อให้สังคมส่วนรวมมีความมั่นคงและมีความจำเป็นเพื่อให้อยู่รอด เช่น การปรับตัวของระบบการกระทำทั้งหมด ระบบการผลิต หรือการจัดการกับทรัพยากรจากสิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้กับสมาชิกได้รับประโยชน์อย่างเหมาะสม และผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยหรือส่วนต่าง ๆ ภายในชุมชนให้กลมกลืน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 69)

เลนส์ (อ้างในจามะรี พัทธกวีวงศ์, 2529, หน้า 10-11) กล่าวถึงปัจจัยประการที่มีผลกระทบต่ออัตราการเปลี่ยนแปลงของสังคม ได้แก่

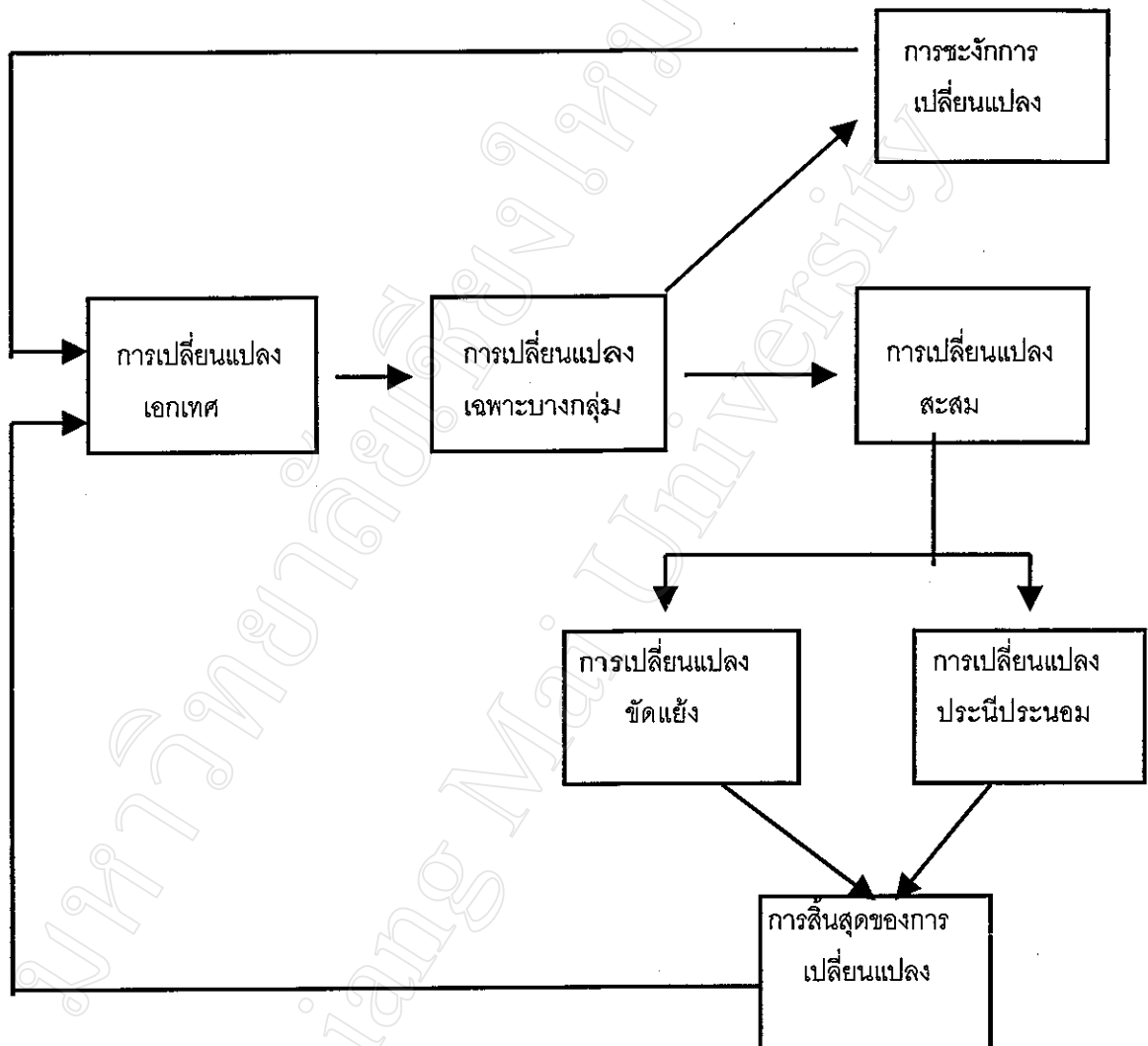
1. ต้นทุนความรู้ที่สังคมสะสมไว้มียังมีมากยิ่งมีการประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้มาก เพราะการประดิษฐ์ คือ การเอาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วมารวมกันในรูปแบบใหม่ยังมีชิ้นส่วนองค์ประกอบต่าง ๆ จำนวนมากก็ยังมีทางที่จะเอามารวมกันเป็นสิ่งใหม่ได้จำนวนประชากรในสังคมยังมีประชากรมาก ยังมีนักคิดค้นประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้ง่าย
2. จำนวนประชากรยิ่งมาก ยังมีนักคิดค้นประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้มากแต่ถ้าจำนวนประชากรมากเกินไปจนขาดสมดุลระหว่างจำนวนทรัพยากรธรรมชาติกับจำนวนประชากร ก็อาจมีการหยุดนิ่งหรือถดถอยได้
3. การติดต่อกับสังคมอื่น ยังมีการติดต่อกันมาก ย่อมเอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนแปลงเพราะสามารถหยิบยืมวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน หรือมีการแพร่กระจาย (Diffusion) ของวัฒนธรรมได้
4. เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมมาก สังคมก็ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม เช่น ชาวเขาที่เคยสามารถร่อนทำการกสิกรรมแบบถางป่า ซึ่งสามารถหวนกลับมาที่เดิมทุก 10-20 ปี อาจพบว่า ป่าไม้ขาดความอุดมสมบูรณ์เกิดจากการพังทลายของหน้าดินไม่สามารถทำการกสิกรรมได้ต่อไป อาจหยุดการร่อนหันมาทำการกสิกรรมเป็นหลักแหล่งและยอมรับการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้นเพื่อหาเงินตรามาซื้อเทคโนโลยีที่จำเป็นมาใช้ในการผลิต
5. ทักษะคติของสังคมต่อการเปลี่ยนแปลง สังคมที่มีทัศนคติที่เอื้ออำนวยหรือสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงการทดลองสิ่งใหม่ๆ ย่อมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงสูงกว่าสังคมที่ยึดมั่นในประเพณีโดยไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงหรือการทดลองสิ่งใหม่ๆ เลย

ทิตยา สุวรรณะชญ (2527, หน้า 114-117) กล่าวถึงกระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมอาจจะแยกเป็นขั้นตอนได้ดังนี้ (ดูแผนภาพ 1 ประกอบ)

1. การเกิดการเปลี่ยนแปลงหน่วยสังคมโดยเอกเทศ (Isolated Change) คำว่าหน่วยสังคมนั้นอาจจะหมายถึง บุคคลหรือสถาบัน
2. การเกิดการเปลี่ยนแปลงเฉพาะกลุ่ม (Compartmental Change) โดยที่ระบบสังคมเป็นระบบของความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมและในกระบวนการความสัมพันธ์นั้นก็เป็นการแบ่งแยกลักษณะตามฐานะตำแหน่งและกลุ่มสังคม

3. การเกิดการเปลี่ยนแปลงสะสม (Accumulative Change) ลักษณะการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้จะเกิดขึ้นเมื่อมีการติดต่อทางสังคมเข้มข้น (Intensity of Interaction) โดยธรรมชาติของมนุษย์ที่มุ่งจะสร้างความคล้ายคลึง สร้างกลุ่ม ประกอบกับมีสิ่งแวดล้อมที่จะส่งเสริมให้มีความสัมพันธ์มากขึ้น ก็ย่อมจะทำให้การเปลี่ยนแปลงขยายวงออกไป

ขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงของสังคมตามความคิดของ ทิตยา สุวรรณะชญ

4. การเปลี่ยนแปลงประนีประนอม (Accommodative Change) เป็นลักษณะกลุ่มที่ยอมรับทั้งโดยสมัครและโดยไม่มีการตอบโต้หรือต้านทาน ในทำนองเดียวกันการเปลี่ยนแปลงสะสมอาจจะแปรไปเป็นการเปลี่ยนแปลงขัดแย้งได้

5. การเปลี่ยนแปลงขัดแย้ง (Conflict Change) เป็นลักษณะของกลุ่มที่ไม่เห็น ด้วยรวมตัวกันต่อต้านกลายเป็นภาวะขมขู่ต่อสวัสดิภาพของแต่ละกลุ่มจนกลายเป็นขั้นตอนของการแยกตัวจากกันโดยเด่นชัด สภาพเช่นนี้มักจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและกว้างขวาง

มัวร์ (อ้างใน ศิริลักษณ์ ตนะวิไชย, 2534, หน้า 28-29) ได้เสนอข้อสรุปเกี่ยวกับธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันว่า มีลักษณะดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงในสังคมหรือวัฒนธรรมใด ๆ จะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและเกิดขึ้นเองอย่างสม่ำเสมอและเป็นปกติ
2. การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว แต่จะมีผลกระทบต่อเนื่องไปยังทุกหนทุกแห่งได้ในทำนองเดียวกัน

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางด้านความเชื่อ สุพัตรา สุภาพ กล่าวว่ามีตัวแทนอยู่ 6 กลุ่ม คือ (อ้างใน ตุลวัตร พานิชเจริญ, 2536, หน้า 10)

1. ครอบครัว จัดว่าเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมในการให้การอบรมบ่มนิสัยและพัฒนาพฤติกรรมของเด็กเป็นอย่างดี ซึ่งการอบรมของครอบครัวทำให้ได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ทางตรงก็เป็นการสอนตรง ๆ ว่าอะไรดี หรือควรหรือไม่ควร ส่วนการอบรมทางอ้อม อาจเป็นการเลียนแบบหรือรับไปโดยไม่รู้สึกตัว
2. กลุ่มเพื่อน เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติของวัยรุ่นเป็นอย่างมาก เพราะเด็กในวัยนี้ความต้องการที่จะได้รับการยอมรับจากกลุ่มเพื่อนที่ตนเองเข้าร่วมอยู่ด้วย อาจมีการเลียนแบบทำทางพฤติกรรมหรือเครื่องแต่งกายที่บ่งบอกว่าเป็นพวกเดียวกัน
3. โรงเรียน เป็นเสมือนบ้านที่สองของเด็ก และมีอิทธิพลอย่างมากในการพัฒนาบุคลิกภาพรองจากครอบครัว แต่ปัจจุบันเด็กสมัยใหม่จะใช้เวลายาวนานในโรงเรียนในการเรียนรู้ความคิด และวิชาการต่าง ๆ เพื่อความก้าวหน้าของชีวิต เนื่องจากเด็กต้องศึกษาเล่าเรียนหลายปีในแต่ละระดับ ทำให้เด็กได้รับคุณค่าและความรู้บางอย่างทั้งแบบรู้ตัวและไม่รู้ตัว
4. กลุ่มอาชีพ ในสังคมมีกลุ่มอาชีพที่แตกต่างกัน และแต่ละกลุ่มก็มีคุณลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไป การขัดเกลาจึงยากกว่าเด็ก เพราะส่วนมากเป็นผู้ใหญ่ ซึ่งแต่ละคนมีความคิดเห็นเป็นแบบฉบับของตนเองอยู่ในใจแล้ว
5. ตัวแทนทางศาสนา ได้แก่ วัดวาอาราม พระ นักบวช ผู้สอนศาสนา
6. สื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดการขัดเกลาทางสังคมในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่ความคิด ความเชื่อ แบบของความประพฤติ อิทธิพลของสื่อมวลชนจะมีมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลว่าได้รับการอบรมเลี้ยงดูให้มีเหตุผลเจตคติต่อสิ่งที่ตนได้รับแตกต่างกันไป

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2533, หน้า 163) กล่าวถึงแนวคิดของทฤษฎีวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าชุมชนจะเปลี่ยนแปลงสภาพความเรียบง่ายไปสู่สภาพที่ซับซ้อน และปรับตัวจากชุมชนชนบทกลายเป็นชุมชนเมือง การเปลี่ยนแปลงชุมชนนี้ เน้นการเปลี่ยนแปลงของการจัดการทางสังคมแสดงความแตกต่างทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีการช่วยเหลือร่วมกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน มีความผูกพันทางจิตใจ มีข้อตกลงที่เป็นธรรมชาติไม่เป็นทางการ เมื่อชุมชน มีขนาดใหญ่ขึ้นและซับซ้อนมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะเปลี่ยนเป็นแบบที่มีลักษณะการติดต่อกันอย่างเป็นทางการ มีการควบคุมที่เป็นบรรทัดฐานของสังคม

การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องปกติของธรรมชาติและของสังคมมนุษย์ สำหรับสังคมมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเรื่องปากเรื่องท้อง การค้าขาย กล่าวโดยย่อคือ เรื่องเกี่ยวกับรายได้นั่นเอง ปัจจุบันสังคมในเมืองมักจะเป็นแบบสังคมอุตสาหกรรมมากขึ้นทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นเป็นภาพรวมถ้าพิจารณาเป็นภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การค้า หรือชนบทและเมืองแล้ว ก็จะมี ความแตกต่างกันมากขึ้น จึงเป็นที่ถกเถียงกัน อยู่ในประเด็นต่างๆ เช่น สถาบันครอบครัวล่มสลาย เศรษฐกร ชาวชนบทยากจนลง ทรัพยากรถูกทำลาย ทั้งหมดนี้เป็นผลกระทบมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจทั้งสิ้น

การติดต่อพึ่งพาระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบทมากขึ้น สังคมเมืองได้พัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรต่างๆ จากชนบทมากขึ้น นอกจากนี้ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536, หน้า 28-29) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมแบ่งเป็น 2 ปัจจัย คือ

1. ปัจจัยภายใน หมายถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม ภายในสังคม ซึ่งมองได้ 2 ลักษณะคือ

1.1. ปัจจัยที่แสดงอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจกระทำการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมการประดิษฐ์สิ่งใหม่

1.2 ปัจจัยที่ไม่ได้แสดงออกอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจ ได้แก่ ความตึงเครียดภายในระบบสังคมและการขาดแคลนทรัพยากร ทำให้มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้น

2. ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกสังคม ปัจจัยที่เห็นชัดคือ

- 2.1. การเปลี่ยนแปลงลักษณะประชากร ได้แก่ การย้ายถิ่นของประชากร ความแตกต่างขององค์ประกอบของประชากร เช่น อายุ เพศ และการศึกษา เป็นต้น
- 2.2. การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เปลี่ยนไป เช่น ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น
- 2.3. กลุ่มกระทบจากภายนอก ได้แก่ การล่าอาณานิคมและการโจมตีจากชาติอื่น
- 2.4. การยืมวัฒนธรรม ได้แก่ การแลกเปลี่ยน วัฒนธรรมกับชนชาติอื่นหรือการยอมรับวัฒนธรรมอื่นมาใช้ ทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สรุปการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

เมื่อพิจารณาแนวคิด ทฤษฎี ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นแล้วสรุปได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้ทันสมัยนอกจากจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้าง พื้นฐานทางสังคม การสื่อสาร และประชากรแล้ว ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษา อาชีพ การมีงานทำ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงสถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และวัฒนธรรม

3. ทฤษฎีความสัมพันธ์ทางสังคม

ประสาท หลักศิลา (2514) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นกระบวนการที่มีการกระทำต่อกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ อยู่เสมอ การทำงานร่วมกันเพื่อให้งานบรรลุจุดมุ่งหมายที่ทุกคนยอมรับกันแล้ว และจุดมุ่งหมายของผู้ร่วมมือกันนั้นไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน เป็นเพียงว่าในแต่ละกลุ่มดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมาย แล้วมีผลให้ทุกส่วนในชุมชนที่ได้ร่วมกระบวนการเกิดความพึงพอใจ ได้แก่ การถ่ายทอดแนวคิด การสอน การเรียนรู้ การเรียนแบบ การมีอำนาจเหนือการคุ้มครอง การเชื่อฟัง การต่อสู้ การแข่งขันการปรับตัว และการร่วมมือกัน เป็นต้น

ความสัมพันธ์ทางสังคมไม่ได้ถูกกำหนดให้มีลักษณะตายตัวตามแบบแผนทางวัฒนธรรมหรือตามลักษณะองค์การทางสังคมดังที่เข้าใจกันมาแต่เดิมหากแต่แปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์บทบาทของบุคคล สถานที่ และกาลเวลาในปัจจุบันนักวิชาการให้ความสนใจปัจจัยเรื่องช่วงเวลา

เข้ามาเกี่ยวข้องในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม เฟิร์ธ (Firth 1991 อ้างใน พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2513, หน้า 345) นับเป็นบุคคลสำคัญของกลุ่มผู้บุกเบิกและความคิดใหม่ที่พยายามแสวงหาแนวทางศึกษาความสัมพันธ์ในสังคม โดยดึงเอาปัจจัยเรื่องเวลาเข้ามาเกี่ยวกับการติดต่อการสื่อสารสัมพันธ์ทางสังคมหรือเรียกว่าเครือข่ายสังคม (Social Networks) ในปัจจุบัน

พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญ คือ การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลอื่น ๆ อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารอย่างเดียวไม่เพียงพอที่เรียกว่าเป็นเครือข่ายสังคมได้ จำเป็นต้องมียอดประกอบอย่างอื่นด้วย ซึ่งได้แก่ การปฏิสัมพันธ์ (Interaction) และการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล เครื่องใช้ไม้สอย อาหาร การบริการ (Transaction) ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคล (พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2513, หน้า 347) ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ ในเครือข่ายสังคมนั้น เป็นความสัมพันธ์ในทุกๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมมีต่อกันทั้ง ในด้านระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือญาติ การเมือง สุขภาพ อนามัย ส่วนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิด ความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นได้แก่ การไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกัน การปรึกษาหารือกัน การช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน เป็นต้น (พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2531, หน้า 347, 255 และ ชาติชาย ณ เชียงใหม่ 2533, หน้า 35) ได้เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษา วิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ 4 ลักษณะด้วยกันคือ

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งประกอบด้วยบุคคลอื่นที่เรารู้จัก และมีสายสัมพันธ์ใน ด้านต่าง ๆ ในแง่ของบทบาทแล้ว บุคคลแต่ละคนมีบทบาทที่ต้องกระทำหลายบทบาท ในชีวิตประจำวันในการมีบทบาทแต่ละบทบาทเขาได้พบปะรู้จักกับบุคคลอื่นที่มีบทบาทอย่างเดียวกันและ บางครั้งเขาก็ได้พบปะรู้จักกับบุคคลเดิมในการมีบทบาทอื่นๆ การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์ กันในหลายบทบาท เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงซ้อน และการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันใน หลายบทบาท เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงซ้อน ซึ่งอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท

2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน

สิ่งของและน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนสองคน ในการแสดงบทบาทแต่ ละอย่าง สิ่งที่แลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับทัศนคติที่มีอยู่ในแต่ละบทบาท หากยัง ขึ้นอยู่กับบุคคลที่แสดงบทบาทนั้น จะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร ทั้งนี้เพราะถึงแม้ว่า ในแต่ละ บทบาทจะมีทัศนคติและความคาดหวังกำหนดไว้ว่า ควรจะมีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง แต่ในทาง ปฏิบัติแล้วมิได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องแสดงให้เห็นว่า ในความสัมพันธ์กัน

ตามบทบาทหนึ่ง ๆ นั้น คู่สัมพันธ์ได้มีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยให้เข้าใจว่าบุคคลหนึ่ง ให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่ง มากน้อยเพียงใด แต่ยังช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้าง

3. ลักษณะของการให้และการรับ

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคน อาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลกัน หรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับ หรือในทางกลับกัน ลักษณะการให้หรือการรับดังกล่าวเป็นเครื่องชี้ประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ที่มีต่อบุคคลอื่นมากน้อยเพียงใด และถ้ามีการให้และการรับในปริมาณเท่าเทียมกันก็แสดงว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันนั้นมีอำนาจและเกียรติในระดับที่เท่าเทียมกัน รวมทั้งความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับ แสดงว่าผู้ที่ให้เป็นผู้มีอำนาจมากกว่าผู้รับ ลักษณะของการให้และการรับในความสัมพันธ์ของบุคคลเป็นเครื่องชี้อย่างหนึ่งถึงคุณภาพของความสัมพันธ์นั้น

4. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์

ความถี่ หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์นั้น เป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกัน ความถี่ หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกันในด้านพฤติกรรมนั้นจะขึ้นอยู่กับความถี่ หรือความบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์ ประกอบกับขึ้นอยู่กับช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งเพียงใด และบุคคลมีช่วงระยะเวลาของการรู้จักกันนานเท่าใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคนจะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เพราะถือว่ามีความผูกพันกันมาก แต่ความถี่ หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้น ไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือพฤติกรรมของบุคคลได้ ระยะเวลาของการมีความสัมพันธ์กันอาจใช้ดัชนีในการทำนายอิทธิพลที่จะมีต่อพฤติกรรมของบุคคลมากกว่าความถี่ของการพบปะกัน (พิมพวลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2536, หน้า 1-5)

มนุษย์ไม่สามารถอยู่ลำพังได้ เพราะมนุษย์มีความต้องการในหลายๆอย่าง การที่จะตอบสนองความต้องการได้ มนุษย์จึงสร้างความสัมพันธ์กับคนในสังคม ดังนั้นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมโดยทั่วๆ ไปแล้ว แท้จริงคือ “กระบวนการแลกเปลี่ยน” นั่นเอง (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 61) การตัดสินใจกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น บุคคลจะคำนวณระหว่างต้นทุนและ

ผลตอบแทนของการกระทำนั้นๆ แล้วว่าผลตอบแทนนั้นเป็นที่ยอมรับ ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นผลตอบแทนที่มากที่สุด แต่เป็นผลตอบแทนที่พึงพอใจแล้ว

ในการคบหาสมาคมกันนั้น บุคคลอาจได้รับประโยชน์ที่แตกต่างกันไปประโยชน์ที่มีการแลกเปลี่ยนกันนั้น Blan (อ้างใน พรพิศิษฐ์ วรวรรณ, 2533, หน้า 33) ได้แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. Extrinsic reward เป็นประโยชน์ที่ปรากฏออกมาให้เห็นภายนอกชัดเจนตั้งแต่อยู่ในรูปทรัพย์สินสิ่งของ จนถึงบริการ เช่น ให้คำแนะนำ ความช่วยเหลือ การเชื่อเชิญ การยินยอมปฏิบัติตามปรารถนาของอีกฝ่าย เป็นต้น

2. Intrinsic reward เป็นประโยชน์ที่เป็นความรู้สึกในจิตใจของบุคคลอันเกิดขึ้นในการที่ได้มีการกระทำระหว่างกันนั้น ๆ เอง ได้แก่ ความพึงพอใจ ความอบอุ่นใจ ความภาคภูมิใจ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลประโยชน์ที่ไม่สามารถหาตัววัดในเชิงเปรียบเทียบเพราะมีลักษณะเป็นอัตวิสัยของแต่ละบุคคล

สรุปความสัมพันธ์ทางสังคม

สรุปความสัมพันธ์ทางสังคมหมายถึง การติดต่อสื่อสาร การใช้ชีวิต การดูแลกันในยามเจ็บป่วย รวมถึงการถ่ายทอดความรู้ การแลกเปลี่ยน และการกล่อมเกลาทางสังคมวัฒนธรรม ในด้านการดำรงอยู่ ในวิถีชีวิตประจำวันที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมระหว่างผู้สูงอายุกับเด็ก

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและมีความสัมพันธ์กับงานวิจัยครั้งนี้ ในด้านการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็ก ผู้วิจัยได้สรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

ซูเกียรติ ลิ่ววรรณ (2535) ได้ทำการวิจัยเรื่องระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือ เพราะวาระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นเริ่มถ่ายทอดกันในครอบครัว โดยใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ใช้วิธีสอนและการปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้สอนคือผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้หรือมีประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ผู้เรียนคือลูกหลาน หรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจจากตัวอย่างความสำเร็จในอาชีพของคนรุ่นก่อน ๆ การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวนี้เกิดขึ้นตลอดเวลา ผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้วจะกลายเป็นผู้สอนในรุ่นหลัง ๆ ต่อไป ทำให้เกิดความเคารพ

ยกย่องนับถือ การอยู่ร่วมกันในครอบครัวและสังคม มีความผูกพันกันตลอดเวลา ผู้สูงอายุจึงมีคุณค่ามาก ไม่ถูกมองว่าเป็นภาระของครอบครัว จึงเป็นผู้มีคุณค่าของสังคมมาก ปัจจุบันการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์และพิธีกรรมต่าง ๆ การอบรมบุตรหลาน ที่เคยเป็นกิจกรรมของผู้สูงอายุในอดีตเป็นหน้าที่ของสถานเลี้ยงเด็กและสถานศึกษา ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันใกล้กันมากขึ้น เมื่อเด็กเจริญเติบโตมีความเกี่ยวข้องกับสังคมนอกบ้านมากขึ้น เกิดช่องว่างระหว่างวัย ขยายกว้างขึ้น

สุริรา นุ้ยจันทร์ (2530) สรุปความต้องการของผู้สูงอายุไว้ 6 ประการคือ ต้องการด้านร่างกาย ได้แก่ปัจจัย 4 ต้องการด้านเศรษฐกิจ ได้แก่การมีงานทำ มีอาชีพ มีรายได้ ต้องการด้านจิตใจ คือ ต้องการความรักความอบอุ่น ต้องการการดูแลเอาใจใส่ ต้องการความเคารพนับถือ ความกตัญญูจากบุตรหลาน ความต้องการทางสังคมคือ ต้องการการยอมรับจากชุมชน ต้องการมีส่วนร่วม ต้องการที่จะพึ่งพาผู้อื่นและต้องการความรู้ เพื่อนำมาปรับตัวในการดำเนินชีวิต

วิรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน แสงวงดี (2533) ได้ศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการมีโครงการพัฒนาที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบว่าวิถีชีวิตของผู้สูงอายุเปลี่ยนแปลงจากระบบพึ่งธรรมชาติสู่ระบบตลาด ธุรกิจการตลาด การกระจายสินค้าเข้าสู่หมู่บ้านมากขึ้น การขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้สังคมชนบทเปลี่ยนไปอีกทางหนึ่ง การรับวัฒนธรรมจากสังคมเมืองทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในชนบทด้านเศรษฐกิจ พบว่าผู้สูงอายุที่ยากจนไม่มีรายได้ ต้องพึ่งบุตรหลาน สิ่งของทุกอย่างในชีวิตประจำวันต้องซื้อด้วยเงิน ผู้คนในสังคมดูแลเอาใจใส่ผู้สูงอายุน้อยลง ผู้สูงอายุที่มีฐานะดีได้รับผลกระทบน้อยกว่าผู้ที่ยากจน แต่ก็ยังมีความวิตกกังวลกับการดำรงชีวิตของตนเอง ทุกข์จากความประพฤติดของลูกหลาน โครงการต่าง ๆ มิได้มีเพื่อพัฒนาผู้สูงอายุโดยตรง กระบวนการพัฒนาในชุมชนผู้สูงอายุมิได้มีส่วนร่วม หรือมีบทบาทซึ่งตรงกันข้ามกับสมัยก่อน งานหรือกิจกรรมในหมู่บ้านมักมีผู้สูงอายุมีส่วนร่วม มีบทบาทหลักในการพัฒนา

จากการศึกษาของผู้วิจัย ได้ศึกษางานของ บุญมา นาคอินทร์ (2515) พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่เกิดขึ้นในชนบทไทย ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ สังคมชนบทไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ซึ่งแต่เดิมระบบความสัมพันธ์ทั้งในการผลิตและในด้านครอบครัว มีความใกล้ชิด ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ให้ความสำคัญต่อหัวหน้าครอบครัว แต่ตัวอย่างเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยมีปัจจัยที่ช่วยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประการแรกคือ ปัจจัยทางด้านความเจริญทางเทคโนโลยี ซึ่งได้แก่ เครื่องทุนแรง ใช้แทนแรงงานคนและสัตว์ นอกจากนั้น ระบบ

การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น ประเพณีลงแขก ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการจ้างแรงงานแทน ทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณได้ลดความสำคัญลง ประการที่สอง คือ สถาบันครอบครัว ไม่สามารถสนองความต้องการของบุคคลในครอบครัวได้ ทำให้สมาชิกในครอบครัวต้องช่วยตนเอง ลักษณะของความสัมพันธ์บางอย่างเปลี่ยนไปเช่น อำนาจของพ่อในลักษณะของผู้มีอำนาจคนเดียวลดลง สถานภาพของพ่อและแม่เป็นเพียงศูนย์รวมทางด้านจิตใจของสมาชิกในครอบครัวมากกว่า

ศิริลักษณ์ ดนระวิไชย (2534) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจของภาคเหนือตอนบน กับการดำเนินงานการศึกษาจากระบบพบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสภาพชีวิตของประชาชน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงเฉพาะด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ระบบอื่นในสังคมก็มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านสังคม วัฒนธรรม ค่านิยม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสภาพชีวิตของประชาชน สามารถเป็นได้ทั้งในด้านบวกและด้านลบ กระบวนการที่เกิดขึ้นมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในทุกด้าน

กรอบแนวคิด

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กในอดีต เปรียบเทียบกับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กในปัจจุบัน โดยศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ในด้านความรักความผูกพัน ด้านการพึ่งพาอาศัย การใช้เวลา และการปฏิสัมพันธ์กันในชีวิตประจำวัน การสื่อสาร การแลกเปลี่ยน การเรียนรู้ ตลอดจนการกลมเกลียวทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีสาเหตุมาจากหลาย ๆ ประการด้วยกัน เช่น สภาพของสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงของชุมชน เอคส์ ยาเสพติด ระบบการศึกษาสมัยใหม่ และอื่น ๆ (แผนภูมิที่ 1)

แผนภูมิที่ : 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

